

تبیین آثار علمی شیخ العراقین و بررسی صحت انتساب آن‌ها به مؤلف

علی قنبریان^۱

چکیده

کتابهای چندی به شیخ عبدالحسین تهرانی عالم شیعی قرن سیزدهم مشهور به شیخ العراقین (متوفی ۱۲۸۶ قمری) نسبت داده شده که نقد و بررسی صحت انتساب این آثار به او موضوع اصلی این مقاله است. نگارنده صحت انتساب آثاری چون طبقات الرواة و ترجمه نجات العباد را می‌پذیرد و نسبت آثاری چون اسرار الصلاة را مشکوک می‌داند. نسخه‌شناسی این آثار نیز در مقاله آمده است.

کلیدواژه

شیخ العراقین، متوفی ۱۲۸۶ ق. - بررسی آثار؛ کتابهای شیخ العراقین - کتابشناسی و نسخه‌شناسی؛ کتابشناسی شیخ العراقین - آثار قطعی و مشکوک.

مقدمه

تاریخ حوزه‌های علوم دینی شاهد علمای برجسته و محققین خستگی‌ناپذیر و تلاش‌گری بوده است که هر یک در عصر و دوره‌ای از حیات علمی و فرهنگی جامعه اسلامی مشعلدار علم و دانش و پیشتاز تحقیق و پژوهش در مقوله‌های مختلف علمی و دینی بوده‌اند.

^۱ مصحح متون کهن، دانشجوی دکتری دانشگاه تهران / ghanbarian.howzeh@yahoo.com

میراث عظیم فرهنگی و آثار مختلف تحقیق در عرصه علوم دینی و دائرة المعارف‌های گران‌سنگ و ارزشمند فقهی، حدیثی، تفسیری، اعتقادی و ...، ثمره تلاش جهادگراانه عالمان عامل و مجتهدان کاملی است که در اوج عسرت و تنگناهای مختلف اجتماعی، سیاسی و فرهنگی حاکم بر دوران آنها از این شجره طیبه به بار آمده است.

بررسی و شناخت تجربیات، متد و شیوه‌های تحقیقاتی عالمان بزرگ سلف، همراه با نقد و بهره‌گیری از سیره آنها و استفاده از دیگر روش‌های نوین پژوهشی، می‌تواند موجبات تحول اساسی در امر بررسی‌های دینی عالمان معاصر را در پی داشته باشد.

از جمله اندیشمندانی که زندگی سراسر سعی و تلاش، روش‌های ابتکاری و آرمان‌های اصلاح‌طلبانه‌اش در امر فرهنگ دینی، می‌تواند ثمرات ارزنده‌ای برای جامعه دینی ما به ارمغان آورد، آیت الله شیخ عبدالحسین طهرانی ملقب به «شیخ العراقین» می‌باشد.

وی یکی از پرکارترین افراد در بین اقران خویش بوده و با تألیف کتاب‌های ارزشمند و احداث و بازسازی اماکن دینی و نیز تربیت شاگردان فاضل، خدمات بسیاری را در نشر فرهنگ و معارف اهل‌بیت علیهم السلام نموده است.

آثار و تألیفات برجای مانده از این عالم ربانی، چونان باقیات الصالحاتی برای اهلش، منشأ خیر و برکت و نیز مایه ترقی و طی مراتب فضل و شرافت هستند که در طول زندگی این عالم ربانی، نشانه‌های روشنی از تلاش‌های فرهنگی و اجتماعی ایشان می‌باشد.^۱

۱. توصیف شیخ العراقین

حاج عبدالحسین مشهور به شیخ العراقین یکی از علمای بزرگ شیعه در قرن سیزدهم هجری بود. شیخ العراقین دانشمندی فقیه و عالمی محقق و زاهدی خداجو بود. از درک و فهم و حافظه قوی برخوردار بود و در فقه و حدیث و رجال و تفسیر مهارت داشت. وی از شاگردان شریف العلماء، صاحب ضوابط، صاحب فصول و صاحب انوار الفقاهه بود که خود به مقام اجتهاد و استادی رسید و فضلائى از محضرش بهره‌مند بودند.

شیخ عباس قمی در الفوائد الرضویة آورده است:

۱ کامران فانی و احمدصدر حاج‌سیدجوادی و بهاء‌الدین خرمشاهی، دائرةالمعارف تشیع، ص ۱۷۷.

«الشیخ الاجلّ افقه الفقهاء و افضل العلماء، العالم الربانی شیخ العراقین الطهرانی، نادره دهر و اعجوبه زمان خود در دقت و تحقیق و جودت فهم و کثرت حفظ و احاطه به فقه و حدیث و رجال و لغت، حامی دین و دافع شبهه‌های ملحدین، استاد شیخ ما محدث اعظم نوری نور الله مرقده».^۱

شیخ از مجتهدان معروف به زهد و تقوا بود و در مدیریت در کار، شهرت زیادی داشت. میرزا تقی خان امیرکبیر با آن نظر دقیقی که در شناسایی مردم و به ویژه علما داشت، او را وصی خویش قرار داد^۲ و شیخ از مال الوصایه او مسجد و مدرسه شیخ عبدالحسین را در تهران بنا نمود.^۳ ایشان بعد از اینکه از عمر شریفشان بیش از ۶۰ سال می‌گذشت در سال ۱۲۸۶ق در کاظمین وفات نموده و سپس به کربلا انتقال داده و در سمت چپ صحن شریف امام حسین علیه السلام به خاک سپرده شد.^۴

۲. تبیین و بررسی آثار علمی شیخ العراقین

طبق تحقیقات و بررسی‌هایی که از مراکز و کتابخانه‌هایی مانند کتابخانه ملی و همچنین کتابخانه دیجیتالی نسخه‌های خطی و اسناد شرقی (کدنا، mzi) و فهرستواره دست‌نوشته‌های ایران (دنا) و فهرستگان نسخه‌های خطی ایران (فنخا) بعمل آمد، آثاری از شیخ العراقین یافت شد که در این نوشتار به تبیین و بررسی آن‌ها پرداخته می‌شود:

۱ شیخ عباس قمی، الفوائد الرضویة فی احوال علماء المذهب الجعفریة، ج ۱، ص ۳۸۴-۳۸۵.
۲ امیرکبیر به علت نامساعدی محیط و مقتضیات زمان نمی‌توانست تغییرات کلی در اساس قضایی کشور بدهد از طرفی هم مقتضی نمی‌دید که از اصلاحات لازم و فوری صرف‌نظر کرده به مرمت آن نپردازد ناگزیر در بدو امر با کمال تأمل و متانت به اصلاح برخی از محاضر شرع پرداخت و کسانی که حکم ناسخ و منسوخ یا برخلاف حقیقت صادر می‌کردند به وسیله محاضر دیگر و فتوای مجتهدین معروف آن‌ها را رسوا و با این طریقه عده‌ای از ناهلان را که استحقاق مداخله در شئون قضائی نداشتند دور ساخت و اشخاص متقی و فقهای پرهیزکار را متصدی امور قضائی کرد.

چنانکه شیخ عبدالحسین نامی را که از روحانیون باتقوای اصفهان به شمار می‌رفت و امیرکبیر به کزات وصف درستی و علم و پرهیزکاری او را شنیده بود، از اصفهان به تهران طلبیده حاکم شرع گردانید. (محمدحسن خان اعتمادالسلطنه، صدرالتواریخ، ص ۲۲۰؛ حسین مکی، زندگانی میرزا تقی خان امیرکبیر، ص ۱۴۶)
۳ مهدی بامداد، تاریخ رجال ایران، ج ۲، ص ۲۴۴ به نقل از رضا استادی، آینه پژوهش، ص ۴۳.
۴ سیدمحسن امین عاملی، اعیان الشیعة، ج ۷، ص ۴۳۸؛ به نقل از مسعود دلاور تهرانی، فیضی از ورای سکوت (رهنمودها و ارشادات شیخ الفقهاء و العرفا حضرت آیت‌الله بهجت)، ص ۱۱۳.

۱/۲. تقریراتِ محدث نوری

یکی از رسائلی که به دست محدث نوری نگاشته شده است، تقریراتی است که از بحث‌های استادش، شیخ العراقین، از او به‌جای مانده است؛^۱ متن این تقریرات اگر در دسترس باشد می‌تواند بیانگر پخته‌ترین نظرات علمی شیخ در مدت حیات علمی‌اش باشد. آقابزرگ تهرانی راجع به وجود این تقریرات چنین می‌گوید:

«وتقریرات بحث استاذہ الطهرانی وتقریرات المجدد رایتها بخطه الشریف فی مکتبۃ المیرزا محمد العسکری...»^۲

و تقریرات مباحث استادش شیخ عبدالحسین تهرانی، که به خط شریف خود محدث نوری است و آن را در کتابخانه میرزا محمد عسکری دیده‌ام.

۲/۲. طبقات الرواة

از مکتوبات شیخ العراقین طبقات الرواة است.^۳ در هر دو کتاب الکنی والألقاب^۴ و کتاب تکملة امل الآمل^۵ چنین آمده است:

«له کتاب فی طبقات الرواة فی جدول لطیف غیر آتھ ناقص».

و از مرقومات اوست، کتابی در زمینه طبقات راویان حدیث، که متأسفانه ناقص است. در الذریعة آمده است:

«رجال الشیخ عبدالحسین ابن علی الطهرانی شیخ العراقین، اسمه طبقات الرواة و تعلیقات منتهی المقال».^۶

رجال شیخ عبدالحسین بن علی تهرانی شیخ العراقین، نامش طبقات الرواة و تعلیقات منتهی المقال است.

در دایرة المعارف تشیع از مکتوبات شیخ العراقین آورده شده است و محدث نوری نیز کتاب را دیده و به آن تصریح کرده است، اما هیچ نسخه‌ای از آن پیدا نکردم و چنین عنوانی

۱ محمد محسن آقا بزرگ تهرانی، طبقات اعلام الشیعة، ج ۲، ص ۵۵۴.

۲ همان، ج ۲، ص ۵۵۴.

۳ مرتضی انصاری، زندگانی و شخصیت شیخ انصاری، ص ۲۵۷-۲۵۸.

۴ شیخ عباس قمی، الکنی والألقاب، ج ۲، ص ۳۹۸.

۵ حسن صدر، تکملة امل الآمل، ج ۳، ص ۲۳۰.

۶ محمد محسن آقا بزرگ تهرانی، الذریعة إلى التصانیف الشیعة، ج ۱۰، ص ۱۲۴.

برای مرحوم آیت‌الله العظمی سید محمدحسین طباطبایی بروجردی (۱۲۵۳-۱۳۴۰ ش) در قم، مؤسسه آیت‌الله بروجردی، یافت شد با شناسه: ش نسخه ۲۶۳، طبقه ۶ تا ۱۲، خط نستعلیق، کاتب: مؤلف، بی‌تا، ۱۵۲گ، اندازه ۱۸ در ۲۲/۵، سم [ف: ۱-۱۵۳].^۱

از اینکه برخی از علما و دانشمندان از کتبی که در کتابخانه شیخ العراقین وجود داشت خبر داده و یا احیاناً مطالبی را نقل می‌کنند، دانسته می‌شود که وی کتابخانه بزرگی که حاوی نسخ بسیاری بود در کربلا ترتیب داده بود، که بسیاری از علما هم از آن بهره‌های فراوان برده‌اند. متأسفانه از آن کتابخانه اکنون اثری نیست.

۳/۲. حاشیه بر رساله نخبه

شیخ العراقین در سال ۱۲۸۵ ق رساله عملیه‌ای برای مقلدانش به طبع می‌رساند که همان کتاب نخبه مرحوم کلباسی است، که در موارد خلاف، نظرات مرحوم کلباسی را حذف و آراء خویش را مرقوم کرده است.^۲

آیت‌الله سبحانی نیز از این کتاب در کنار سایر آثار شیخ العراقین نام می‌برد:
«رساله فتوایه (مطبوعه) لعمل مقلدیه...».^۳

این رساله در هامش اصل کتاب نخبه در سال ۱۲۸۵ ق و در ۱۶۹ صفحه به قطع وزیری بزرگ و به شکل سنگی، چاپ و منتشر شده است.

۴/۲. تصحیح کتاب «کشف الغطاء»^۴

از آثار دیگر شیخ عبدالحسین، تصحیح کتاب بسیار معروف استاد خویش با نام کشف‌الغطاء است. جناب شیخ العراقین شاگرد رجال بزرگی چون صاحب جواهر و شیخ حسن، فرزند کاشف‌الغطاء بوده که هر دو در بالاترین سطح دانش دینی آن زمان و جزء برترین علمای شناخته شده بوده‌اند. از سویی در محضر شاگرد ارشد جناب کاشف‌الغطاء، یعنی صاحب

۱ مصطفی درایتی، فهرستگان نسخه‌های خطی ایران (فنخا)، ج ۲۲، ص ۷۹-۸۰.

۲ حامد صادقی، شیخ العراقین، ص ۱۲۲.

۳ جعفر سبحانی، موسوعه طبقات الفقهاء، ج ۱۳، ص ۳۲۷.

۴ حامد رضایی، شیخ العراقین، ص ۲۴؛ حسن صدر، تکملة امل الآمل، ج ۳، ص ۵۴.

جوهر تلمذ نموده تا جایی که او از معدود شاگردانی بوده که از دست او تأییدیه اجتهاد گرفته است و از دیگر سو در محضر فرزند کاشف الغطاء (همان‌طور که ذکر شد حتی بعضی او را برتر از پدرش و صاحب جوهر می‌دانسته‌اند) زانوی ادب به زمین زده است. اولین پیام تلمذ شیخ نزد این دو بزرگوار، برای کسانی که مدتی در حوزه‌های علمیه درس خوانده‌اند، این است که جناب شیخ العراقین عادتاً و قطعاً، مسلط بر نظرات صاحب جوهر و شیخ حسن و بالتبع کاشف الغطاء بوده است، لذا طبیعی است جناب شیخ العراقین نسبت به کتاب شریف و غامض کشف الغطاء حساس باشد. در این باره در کتاب «تکمله» ضمن شرح حال «شیخ عبدالحسین تهرانی»، به ماجرای جالبی اشاره می‌شود:

شیخ راضی از معاصرین صاحب جوهر است... و از کراماتش اینکه، همانا شیخ العراقین، شیخ عبدالحسین تهرانی زمانی که متصدی تصحیح کتاب کشف الغطاء گشت نسخه‌های مختلف از آن را گردآوری نمود ولی نسخه صحیحی‌ای از آن نیافت؛ و هر چه یافت اشکالات فراوانی داشتند و بسیار کوشش نمود و دست یافتن به نسخه صحیح او را خسته نمود. پس شیخ اکبر صاحب کشف الغطاء را در خواب دید که به او می‌گوید: خودت را در راه یافتن نسخه صحیح خسته نمودی، بدان آن به دست خط شیخ راضی نصار نجفی درطاقچه حجره اش موجود است و فرزندانش از آن اطلاعی ندارند، پس بدانجا برو آن را می‌یابی. زمانی که شیخ العراقین بیدار شد به نجف رفت و به سمت منزل شیخ راضی حرکت نمود و داخل آن شد و نسخه مذکور را در همان مکان که شیخ اکبر، کاشف الغطاء به او گفته بود یافت. البته این جریان در کتب معتبر دیگری مثل اعیان الشیعة و طبقات اعلام الشیعة نیز ثبت شده است.

۵/۲. مصباح النجاة في اسرار الصلاة

کتاب مصباح النجاة في اسرار الصلاة یا با عنوان کامل «مصباح النجاة في اسرار الصلاة وسرّ الإستغفار بین السجدين» اثری است که در موضوع فلسفه و اسرار عرفانی نماز، در سال ۱۲۵۲ ق به نگارش رسیده است.

این رساله که به سال ۱۲۵۲ ق به محمد شاه قاجار پیشکش شده، در ۵ مقدمه و چند فصل و یک خاتمه، در شهر اصفهان، به روش فلسفی و عرفان شیعی، آمیخته با سروده‌هایی که بیشتر از خود مؤلف است، نگاشته شده است.

بحث‌های زیادی راجع به انتساب کتاب مذکور به شیخ عبدالحسین شیخ العراقین شده است و نهایتاً محققان از مورخان، عدم انتساب آن را به ایشان تأیید نموده‌اند. از این کتاب با عناوین مختلف یاد شده است: «کتاب اسرار الصلاة»؛ «رساله سرّ الإستغفار بین السجدين»؛ «مصباح النجاة في سرّ الإستغفار بين السجدين»؛ «مصباح النجاة في الشأتين و سرّ الإستغفار بين السجدين» و «مصباح النجاة في اسرار الصلاة و سرّ الإستغفار بين السجدين».

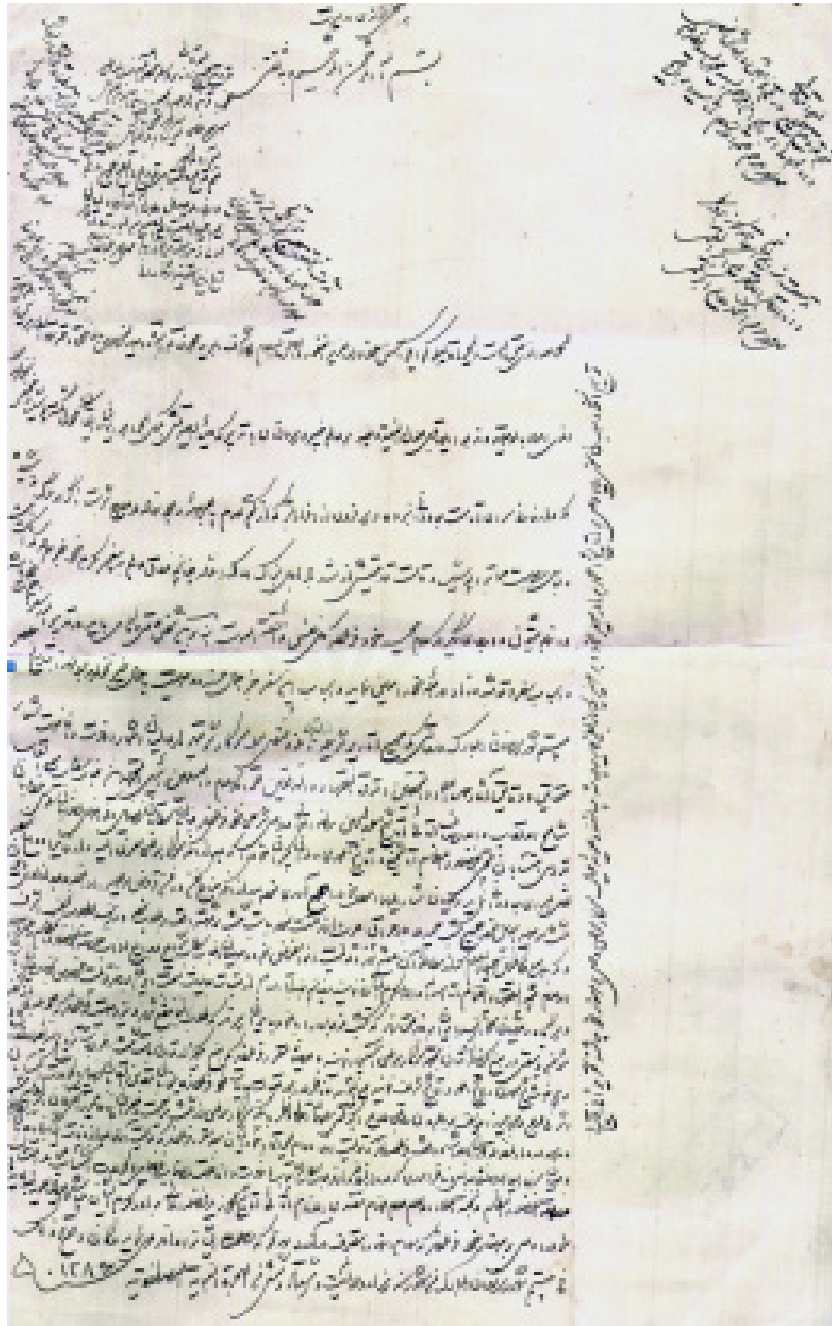
منتخبی با نام مختصر مصباح النجاة في اسرار الصلاة و سرّ الإستغفار بين السجدين توسط آیت‌الله رضا استادی منتشر گردید، اما ایشان بعد از چندی در مقاله‌ای تحت عنوان «شیخ العراقین و کتاب اسرار الصلاة»، در نشریه آینه پژوهش، مرداد و شهریور ۱۳۹۰ ش، صفحه ۱۲۹ در انتساب کتاب به شیخ العراقین تشکیک کردند.

آقای علی اکبر صفری نیز، انتساب رساله فوق را به شیخ العراقین، نپذیرفته و درباره آن می گوید:

این کتاب اثر شیخ العراقین نیست. زندگی‌نامه نویسان در شرح زندگی او به چنین کتابی اشاره نکرده‌اند و سه کتاب در فقه و رجال برای او برشمرده‌اند؛ هم‌چنین به شاگردی او در نزد سید شفتی اشاره‌ای نکرده‌اند. در نسخه خطّ مؤلف که در دانشگاه تهران نگهداری می‌شود، نشان مهر او عبارت «عبده محمدحسین» و «احبّ الله من احبّ حسیناً» و «لا اله الا الله الملك الحقّ المبين» است و این با نشان مهر شیخ العراقین همخوانی ندارد، چنانکه خط او نیز خط شیخ العراقین نیست.

این اثر در سال ۱۳۵۸ق به دستور آیت‌الله شیخ عبدالکریم حائری به وسیله شیخ غلامحسین نوری نجفی تصحیح شده و در سال ۱۳۳۷ ش / ۱۳۷۸ ق، احمد فرومند کتابفروش تهرانی آن را در ۲۹۸ صفحه در قطع وزیری، همراه با تذکرة المتقین منتشر کرده است. و بار دیگر نیز در سال ۱۳۹۱ ق / ۱۳۵۰ ش تجدید چاپ شده است. در سال ۱۳۹۰ ش انتشارات مسجد مقدس جمکران، مختصری از این کتاب را با عنوان مختصر مصباح النجاة في اسرار الصلاة و سرّ الاستغفار بين السجدين در ۱۸۳ صفحه به قطع وزیری، به طبع رسانیده است. در این چاپ افزون بر نسخه چاپ پیشین، از نسخه خطی کتابخانه دانشگاه

سواد وصیت نامه مرحوم شیخ العراقین

تهران نیز استفاده شده است. در این چاپ‌ها مؤلف این کتاب شیخ عبدالحسین مشهور به شیخ العراقین (درگذشته ۱۲۸۶ ق) معرفی شده است. همچنین در دو نسخه خطی کتابخانه مدرسه نمازی خوی شماره ۵۳۶، و کتابخانه آستان قدس شماره ۱۰۴۱ نام مؤلف عبدالحسین شیخ العراقین ثبت شده است. در نسخه کتابخانه آیت‌الله العظمی مرعشی نجفی به شماره ۱۷۵۷ نام مؤلف شناخته نشده است. در نسخه کتابخانه دانشگاه تهران شماره ۲۸۸۰ نام مؤلف شیخ حسین همدانی ثبت شده است که اشتباه است. منبع استناد در این فهرست یادداشت آغاز نسخه بوده که به قلم شخصی ناآشنا به تاریخ نوشته شده و در احتمالی این کتاب را به شیخ حسین بن عبدالصمد همدانی (پدر بزرگوار شیخ بهایی) که چند قرن با تألیف این اثر فاصله دارد، نسبت داده است.^۳

۶/۲. ترجمه نجات العباد

کتاب نجات العباد فی يوم المعاد اثری فقهی و به زبان عربی بوده و لازم است که با همنام خود که دعایی و عربی است و محمد بن حسن طوسی مشهدی آن را تألیف کرده، اشتباه نگردد. این کتاب تألیف شیخ محمد حسن نجفی اصفهانی، صاحب جواهر (۱۲۰۰-۱۲۶۶ ق) بوده و رساله‌ای عملی و فتوایی شامل مباحث طهارت، صلات، احکام الحيض، زکات، خمس، صوم، حج و فرائض است که برای عمل مقلدان تنظیم شده است. دانشمندان متعددی آن را گزینش نموده، گزارش نوشته، ترجمه کرده و بر آن حاشیه‌های فتوایی نوشته اند. نخستین بار شیخ انصاری سپس سید مجدّد شیرازی و سید حسین کوه‌کمری و شیخ راضی فقیه و محمدتقی هروی شاگردان او بر آن حاشیه نوشتند و به همین گونه مجتهدان دیگر بر آن حاشیه می نوشتند تا این که العروة الوثقی از سید محمد کاظم یزدی به چاپ رسیده و جای آن را گرفت.^۴ کتاب نجات العباد توسط شیخ عبدالحسین شیخ العراقین به فارسی ترجمه شده است.

۱ سید احمد حسینی، فهرست نسخه های خطی کتابخانه عمومی حضرت آیت الله العظمی مرعشی نجفی، ص ۳۸۲-۳۸۳.

۲ فهرست کتابخانه دانشگاه تهران، ج ۱۰، ص ۱۷۲۶-۱۷۲۹.

۳ علی اکبر صفری، مجله میراث شهاب، ۱۳۹۳ ش، شماره ۷۵، مقاله «مصباح النجاة فی اسرار الصلاة اثر کیست؟»، ص ۷۹-۸۰.

۴ مصطفی درایتی، فهرستگان نسخه های خطی ایران (فنا)، ج ۳۳، ص ۱۲۱.

ذبیح الله محلاتی درباره آن، از قول شیخ آقا بزرگ تهرانی چنین گوید: «وله رسالة عملیة طبعت في سنة ۱۲۸۵، وله ترجمة نجات العباد مطبوع أيضاً».^۱

شیخ عبدالحسین رساله عملیه ای دارد که در سال ۱۲۸۵ ق چاپ شده است، همچنین نجات العباد را ترجمه کرده است که به زیور طبع آراسته شده است.

۱/۶/۲. چاپ های «نجات العباد»

۱. نسخه کتابخانه ملی: شماره بازیابی: ۶-۳۰۸۴۴، شماره کتابشناسی ملی: ۲۵۷۸۵۵۲، عنوان و نام پدیدآور: نجات العباد [چاپ سنگی] / محمدحسن نجفی، مترجم: عبدالحسین شیخ العراقرین، کاتب: عبدعلی بن عبد الحمید، وضعیت نشر: [بی جا]: [بی نا]، ۱۳۲۲ ق: علی اصغر، مشخصات ظاهری: ۴۰۰ ص. وضعیت نشر و پخش: کارخانه آقا علی اصغر ۱۳۲۲ ق.

نسخه کتابخانه ملی توسط عبدالوهاب خراسانی مشهدی تصحیح شده است. از ترجمه نجات العباد در کتابخانه ملی، نسخه ای خطی وجود ندارد و فقط نسخه سنگی است که با حواشی مطابق با فتاوی محمدکاظم خراسانی مزین شده و در انتها به ترجمه حدیث کساء و رساله در اصول دین از محمد بن علی اکبر ترشیزی ضمیمه است.

در صفحه نخست نسخه چنین نگاشته شده است:

«قد انتقل الی بالبیع الشرعی فی دار الارشاد اردبیل فی سنة ۱۳۳۷؛ بسم الله تعالی شأنه العزیز، حمد و ثناء بلا غایت و شکر بی نهایت مر خالق را سزاست که فیوضات متوالیه او بر خلق فائض و در نشاندن نعمت های متکثره بما سواه بلا معارض است، چنانچه احسن نعمت های خود نور علم است که به قلوب اهل معرفت انداخته و بدین واسطه علماء ربانیین و مراجع تکلیف عباد و احکام دین خود ساخته. و الحمد لله الذی اقدرنا علی الحمد و الصلاة علی من یرقی رحمته الواسعة محمد المبعوث علی كافة خلقه و السلام علی آله الاکرمین. بعد از طی مراتب حمد و ثناء مکشوف رأی اهل ایمان و مقلدین شرع قوی مبین می دارد این رساله شریفه که موسوم است به ترجمه نجات العباد که مرحوم حجت الاسلام جناب آقای

۱ ذبیح الله محلاتی، متأثر الکبراء فی تاریخ سامراء، ج ۲، ص ۲۱.

شیخ عبدالحسین معروف به شیخ العراقین از روی نسخه اصل نجات العباد عربی مرحوم حجت الاسلام آیت الله شیخ محمدحسن نجفی ترجمه فرموده‌اند محشی به حاشیه فتاوی قدوة العلماء العاملين و زبدة الفقهاء المحققین علم عالم علامه تحریر حبر فهامه حاوی المعقول و المنقول المستنبط بدقائق افکاره الفروع من الاصول المؤید بنور علمه و المهتدی بعقله و حلمه جناب مستطاب حجت الاسلام و المسلمین الشیخ محمدکاظم الخراسانی اصلاً و الغروی موطناً و مدفناً مدّظله العالی می باشد».

در صفحه دوم نسخه چنین نگاشته شده است:

«رساله نجات العباد مرحوم میرور خلد آشتیان شیخ محمدحسن نجفی اعلی الله مقامه که مرحوم مغفور رضوان جایگاه حاجی شیخ عبدالحسین شیخ العراقین به فارسی ترجمه فرموده‌اند. عمل به این نسخه شریفه با حواشی که احقر نوشته‌ام، انشاء لله تعالی باکی ندارد حرّره الاحقر محمدکاظم الخراسانی محلّ مهر مبارک ایشان است؛ بسم الله خیر الاسماء. حقیر فقیر سرا پا تقصیر عبدالوهاب الخراسانی المشهدی به دقت و اهتمام تمام مقابله و تصحیح نموده که مؤمنین به دعای خیر یاد فرمایند که به سعی و اهتمام حقیر احیاء این نسخه شریفه شده است».

۲. ترجمه نجات العباد فی يوم المعاد، محمّد حسن بن محمّد باقر نجفی، ترجمه: عبدالحسین بن علی، وضعیّت نشر: تهران، کارخانه حاجی محمّد اسماعیل ۱۲۶۲ق/ ۱۲۲۴ش، زبان متن نوشتاری یا گفتاری و مانند آن: فارسی، چاپ سربی، موضوع: فقه جعفری _ رساله عملیه، محلّ و شماره بازیابی: کتابخانه مجلس شورای اسلامی ۱۵۲۶۴۰. نسخه کتابخانه مجلس دارای حواشی به رنگ شنگرف است. غالباً حواشی مذکور، در مورد عناوین مباحث مطرح شده در کتاب است و صاحب حواشی هم نامشخص می باشد. شیخ عبدالحسین در ابتدای نسخه چنین نگاشته است:

«الحمد لله ربّ العالمین و صلّی الله علی خیر خلقه محمّد و آله اجمعین و جزى الله مشایخنا و محدّثینا عنّا خیر جزاء المحسنین؛ و بعد چون این قلیل البضاعه عبدالحسین بن علی نظر به فرمایش علو الاسلام و فخار المسلمین بهاء الملة و الشریعة و الدین الرّیس

المشتهر فی الآفاق المنعقد علی فضله و ثقته الاجماع و اتفاق الانام المختلف اليه و [...] المتفق علیه المولى الاعظم و السند الافخم الاكرم المنزه من كل شين و درن جناب شيخنا و استادنا [...] الشيخ محمدحسن النجفي ادام عليه و زاد فى عمره و بقاه، رساله نجات العباد را كه از مؤلفات آن بزرگوار بود به ترجمه در آوردم و بعضى [...] مؤمنين سلمه الله با مشقت شديده او را چاپ زدند و چون نسخه حقيير كه اول نسخه بود، نحو اغتشاشى داشت و نسخه منطبعه خالى از غلط نبود، او را تصحيح نموده و اغلاط او را بيرون نوشتيم و در اين فهرست بيان نموديم تا در عمل كمال اعتماد بر آن حاصل شود و رمز اول نشانه شماره ورق است. طاء نشانه سطر است رمز بعد از آن نشانه شماره سطر تا دانسته شود».

۲/۶/۲. آیا ترجمه نجات العباد همان رساله ترجمه رساله فى احكام الصوم و الاعتكاف است؟

رساله‌ای با نام ترجمه رساله فى احكام الصوم و الاعتكاف وجود دارد كه داراى چاپ سنگى است كه مترجم آن جناب شيخ العراقيين بوده‌اند.^۱ برخى گمان کرده‌اند كه كتاب و رساله مستقلى است اما در واقع اين رساله همان رساله ترجمه نجات العباد مى‌باشد زيرا مشخصات نسخه‌شناسى اين رساله مانند نام كاتب، نام مصحح، حواشى، محل چاپ و...، همان است كه در رساله ترجمه نجات العباد مذكور است.

در فهرست كتاب هاى چاپ سنگى كتابخانه محدث ارموى آمده است:

رساله موردنظر ترجمه به فارسى اثر مرحوم «شيخ محمد حسن بن محمد باقر بن عبدالرحيم شريف اصفهانى نجفى» مشهور به صاحب جواهر مى‌باشد و كاتب آن فردى است به نام «نصرالله نفرشى» و نام محل نشر آن، «چاپخانه حاجى محمد اسماعيل» است كه در سال ۱۲۶۵ق به طبع رسیده است؛^۲ لذا اين كتاب در جوانى يا ميان سالى جناب شيخ العراقيين نگاشته شده است.

۱ حسين متقى _ فتح الله ذوقى، فهرست كتاب هاى چاپ سنگى كتابخانه محدث ارموى، ج ۱، ص ۵۵۷، ش ۴۴۵۴

۲ همان، ج ۱، ص ۵۵۷، ش ۴۴۵۴.

البته نسخه دیگری نیز در کتابخانه مشار موجود است که در سال ۱۳۲۲ق در مطبعه «آقا علی» چاپ شده است و کاتب آن «عبدالعلی بن عبدالمجید» است و مصححش نیز «حاج شیخ عبدالوهاب خراسانی مشهدی» است.^۱

۲/۷. پاسخ تهرانی به داماد

آقا میرزا سید صالح داماد عرب تهرانی (- ۱۳۰۳)^۲ از شیخ العراقین، شیخ عبدالحسین بن علی تهرانی (م ۲۲ رمضان ۱۲۸۶) سؤالی از وکالت در طلاق، ضمن عقد لازم پرسیده و او پاسخ داده است. کاتب در ابتدای نامه چنین نگاشته است: «سؤال و جواب بین العالمین العاملين الفقیهین السید السند المخصوص بالصّلاح و السّداد [...] سید صالح المعروف بمیرداماد و الشّیخ الفقیه المجتهد شیخ العراقین شیخ عبدالحسین الطّهرانی فی مسألة الوكالة فی الطلاق فی ضمن العقد اللازم [...]».

این سؤال و جواب فقهی، و به زبان عربی بوده و نسخه ای از آن با عنوان «پاسخ تهرانی به داماد» در کتابخانه دانشگاه تهران به شماره نسخه: ۱-۷۷۰ موجود است. نسخه دارای خط نسخ ریز و درشت بوده و بدون ذکر نام کاتب و بی تاریخ، در ۳ برگ (برگ ۲ب- ۵ب) که از مجموعه نسخه‌های خطی هدایی سیدمحمد مشکوة به کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران می‌باشد، درج شده است.

در چهار قسمت نامه، شیخ العراقین از برخی با عظمت یاد می‌کند و چنین می‌گوید:
الف) وجمّل الکلام ما أشرنا الیه وقد نبّه علی بعض ما ذکرناه شیخنا شیخ الطّائفة
أثناء الدرس بعد طول الکلام فی محضره الشّریف قدّس الله نفسه الزّکیة.

۱ همان، ج ۱، ص ۶۲۰، ش ۴۹۲۴.

۲ شیخ عباس قمی درباره ایشان گوید: «صالح عرب بن حسن بن یوسف الموسوی الفاموری الفارسی؛ سید عالم فاضل جلیل فقیه محقق معروف به «داماد»، به سبب آنکه پدرش جناب آقا میرزا سیدحسن، داماد سید صاحب ریاض بوده، و جدش حاجی سید یوسف داماد میرزا مجدالدین محمد، متولی مدرسه منصوریه شیراز ابن سید اجل سیدعلیخان شیرازی مدنی است و آقا میرزا صالح مذکور در خدمت خال ماجد خود جناب آقا سیدمهدی تکمیل مراتب علم فرموده و آن جناب را تألیفاتی است از جمله، کتاب مهذب در اصول، و زهر الریاض حاشیه بر ریاض و نیز حاشیه بر روضه... گویند: سیدی غیور بود و مواظبتی فوق العاده به تلاوت قرآن مجید داشت و در احترام قرآن اهتمامی عظیم داشت و در حال قرائت و غیرها آن را بر زمین نمی‌گذاشت... و بالجمله: آمرزا صالح مذکور در تهران توطن فرموده بود، و در دوم ربیع الثانی سنه ۱۳۰۳ در دارالخلافه وفات کرد. جنازه‌اش را به عتبات عالیات حمل دادند، و در تاریخ فوت او گفته‌اند: «صدر جنت حجله‌گاه صالح داماد شد» (۱۳۰۳). (شیخ عباس قمی، الفوائد الرضویة فی احوال علماء المذهب الجعفریة، ج ۱، ص ۳۶۱-۳۶۲).

(ب) وقد عرضت ما حررته بقولي أقول إلى هنا ممّا خطر بخاطري الفاتر من الشبهات إلى حضرة المولى المجيب راجياً رفعها من ذلك الجنب فكيف المعروض لدى جناب السيّد السند أدام الله أيام عزّه وعلاه.

(ج) أقول مستفهما من المولى المجيب دام علاه وراجياً الورود والتروي من نحو تحقیقاته. (د) وقد عرضت جميع ما حررناه من السّؤال والجواب وما سنح لي من الشبهات التي ذكرتها بقولي أقول إلى هنا إلى المولى الأعظم المحروس بعين عناية الله الذي هو من رؤساء مشايخنا وأفقه أهل زماننا فبعد أن اطلع على ذلك كلّه حقق بما بلغ أعلى درجة التحقيق وكتب ما يليق أن يكتب بالتور على جهات الحور فقال دام علاه وأجاد ولنعم ما أجاد وقال. حال اینکه مقصود ایشان در این چهار موضع شخص واحدی است، یا اشخاص متعددی مدّ نظرشان می باشد و آیا مقصود یکی از اساتید هشت گانه ایشان است،^۱ مبهم می باشد.^۲

۸/۲. اصول الفقه

یکی از کتب در دانش اصول فقه، رساله‌ای است با عنوان اصول الفقه که توسط شیخ عبدالحسین شیخ العراقین نگاشته شده و نسخه ای از آن در مؤسسه آیت الله بروجردی در شهر قم به شماره مسلسل ۳۲۶ نگهداری می شود.^۳ این اثر تک نسخه و منحصر به فرد می باشد و منسوب به شیخ العراقین است. نسخه دارای ۹۴۳ صفحه بوده و در صفحات نخستین آن نگاشته شده است: «فهرس ما فی هذا المجلد: فی اول الأصول وجملة من مباحث اللفظية الى مسئله، فی السيرة والایجامع، فی الإستصحاب، اصالة البرائة مستوفی، فی الإجتهد والتقلید، فی الأدلة العقلية؛ قد انتقل الى العبد الأحقر ریحان الله بن جعفر الموسوي فی جمادی الأولى ۱۳۲۱ واطنه من الشيخ عبدالحسین الطهرانی [...]»

۱ اساتید شیخ العراقین عبارتند از: شیخ عیسی زاهد، شیخ مشکور حولوی، صاحب جواهر، سیّد محمد شفیع جاپلقی، مولی محمد رفیع جیلانی، شیخ حسن بن شیخ جعفر کاشف الغطاء، سید ابراهیم قزوینی. (رضا استادی، آیین پژوهش، ص ۴۲)

۲ علی قنبریان، پاسخ تهرانی به داماد، ص ۱۳-۱۶.

۳ سایت کتابخانه آیت الله بروجردی.

نسخه مزبور بیش از ۹۰۰ صفحه دارد و در آغاز کتاب این چنین نوشته شده است: «بسم الله الرحمن الرحيم و به نستعين اللهم وفقنا لإتمامه وتجعله خالصاً لوجهك الكريم؛ القول في اصول الفقه [...] الكلام فيه في طي مقدمة و فصول و خاتمة؛ اما المقدمة ففي تعريف العلم و بيان موضوعه و مرتبته و ثمرته و قبل الخوض فيها فاعلم إنه شاع في الكتب [...] للأموار الأربعة المسماة عند صنّف ارباب اهل العلم بالعلل الأربع...».

۲/۹. شرح شرائع الإسلام

از کتاب‌های ارزنده‌ای که در فقه امامیه نوشته شده است، شرایع الاسلام می‌باشد. مؤلف آن ابوالقاسم نجم الدین جعفر بن حسن حلی معروف به محقق اول، (۶۰۲-۶۷۶ق) است. شرح‌های بسیاری بر کتاب مذکور نگاشته شده است؛ همچون مسالک الافهام از شهید ثانی، جواهر الکلام از شیخ محمد حسن نجفی و مدارک الاحکام از سید محمد عاملی... از جمله نگاشته‌های شیخ عبدالحسین شیخ العراقین شرحی استدلالی و مزجی بر این کتاب است. دو نسخه از این کتاب شناسایی شده است:

الف) مؤسسه آیت الله بروجردی در قم به ش ۲۹۲، خط مؤلف، روی برگ اول فهرست کتابها و تملک ریحان الله موسوی به تاریخ جمادی الثانی ۱۳۲۱ با مهر بیضوی «العبد ریحان الله الموسوی» دیده می‌شود. این جلد مشتمل بر کتاب‌های: مضاربه، غصب، صلح، احياء موات، رهن، بیع عبد، مسائلی از بیع، خیارات، نقد و نسیه، شروط است. روی برگ اول احتمال داده شده که از شیخ عبدالحسین باشد.

ب) کتابخانه مجلس ش ۱۴۴۷۵، خط مؤلف، نستعلیق، بی تا، ۳۶۸ برگ [ف ۳۸-۶۲۹] مشتمل بر کتاب‌های قضاء، زکات، طهارت (بحث حیض) و صلاة (بحث الخلل الواقع فی الصلاة و صلاة المسافر).

روی برگ اول فهرست کتابها و تملک ریحان الله بن جعفر موسوی به تاریخ جمادی الثانی ۱۳۲۱ با مهر بیضوی «العبد ریحان الله الموسوی» دیده می‌شود و احتمال داده شده است که از شیخ عبدالحسین باشد.

۲/۱۰. کتاب الاجازة^۱

شیخ آقا بزرگ تهرانی درباره این کتاب گوید:

«جمع العلامة شیخ العراقین الشیخ عبدالحسین بن علی الطهرانی الحائری المتوفی بالکاظمية سنة ۱۲۸۶ ثم حمل إلى الحائر الشریف ودفن بمقبرته التي هيأها لنفسه وهو مجموع لطيف نفيس رأيته في كربلاء، فيه جملة من إجازات العلماء وأكثرها بخطوط المشايخ المجيزين مثل إجازة الشيخ نعمة الله بن خواتون وولده الشيخ أحمد بن نعمة الله بخطهما للمولى عبد الله التستري، وإجازة المولى عبد الله بخطه الشريف للقاضي عبد المؤمن، ومناقب الفضلاء لمير محمد حسين الخاتون آبادي، وإجازته للمولى محمد شفيع، وإجازته للسيد صدر الدين القمي كلها بخطه، وكذا إجازة السيد عبد الله التستري الجزائري لأربعة من علماء الحوزة، وإجازة الشيخ حسام الدين الطريحي للشيخ يونس، وإجازات مشايخ آية الله بحر العلوم له بخطوطهم، وإجازات آية الله المذكور بخطه الشريف للمستجيزين منه، وتقريره تتميم أمل الآمل بخطه أيضا وتقريره الشیخ عبد النبي القزويني بخطه مشكاة آية الله بحر العلوم، وتتميم أمل الآمل إلى آخر حرف الشين بخط مؤلفه الشیخ عبد النبي ولؤلؤة البحرين للشیخ يوسف البحراني بخط الشیخ أبي علي الحائري مؤلف منتهی المقال في الرجال إلى غير ذلك»^۲.

۲/۱۱. وصیت نامه

مجموعه ای از وصایای مرحوم شیخ العراقین است. سواد وصیت در دیوان محاکمات تهیه شده و این سواد به ویژه از آن روی که بخشی از حاشیه وصیت نامه شیخ العراقین از بین رفته بسیار ارزشمند می نماید.

وصیت نامه تصحیح و بازخوانی شده است و در مجله گنجینه اسناد در تابستان و پاییز ۱۳۷۲، شماره ۱۰ و ۱۱، صفحات ۱۰۷-۱۲۲ منتشر شده است.

1 <http://www.ijtihad.ir>

۲ محمد محسن آقا بزرگ تهرانی، الذریعة إلى تصانیف الشیعة، ص ۲۰.

۲/۱۱/۱. بررسی وصیت شیخ العراقین

اطلاعاتی که از متن وصیت‌نامه شیخ عبدالحسین به دست می‌آید عبارت است از:

۱. شهود وصیت‌نامه شیخ عبدالحسین:

الف) آقا اسدالله که در وصیت‌نامه از او به عنوان داماد شیخ العراقین یاد شده است. بنا به گفته پژوهشگر ارجمند آقای اردشیر کشاورز، اسدالله آل‌آقا سلطان‌العلماء، روحانی بزرگ از خاندان علم و تقوا، فرزند آقا عبدالله، فرزند آقا محمدجعفر پسر آقا محمدعلی مجتهد بوده است.^۱

مرحوم آقا اسدالله پدر عالم جلیل آقا ابوعلی امام جمعه کوچک و آقا هبة الله و آقا ابوالفضل است که فرزندان آن‌ها اسامی آل آقا لقب گرفته‌اند.^۲

سلطان‌العلماء شخصیتی وارسته و مورد احترام مردم روزگار خویش بوده است. وی از طریق اداره املاک موقوفه دولتی ارتزاق معیشت می‌نمود و در ایام حیات پربرکت خود حسینیه آقا عبدالله پدر بزرگوارش را در کوچه امام جمعه ترمیم کرد. در زمان وی کاروانسرای به نام کاروانسرای نشاط در بازار کرمانشاه وجود داشت که محل تأمین آسایش زوار عتبات عالیات بود و سلطان‌العلماء نیز به آنجا آمد و شد داشته. وی بیت خود را محل امن برای تردد طلاب و فضلا قرار داده بود و از هواداران و هواخواهان مشروطه بود.^۳

استاد جلیل‌الماسی از اساتید و محققین حوزه و دانشگاه گوید: مرحوم اسدالله آل‌آقا مدفنش در مقبره آل آقا در کرمانشاه است و بعد از انقلاب ایران، در کرمانشاه خیابانی به نامش ثبت شده است (امام جمعه آقا اسدالله آل آقا) که گویا منزلش هم در همان خیابان بوده است. شرح حال ایشان در دو کتاب آمده است:

— کتابی که آقا نظام‌الدین آل آقا نگارش کرده است با عنوان «خاندان آل آقا: شجره و نوادگان علامه مجدد آقا محمدباقر وحید بهبهانی (سرسلسله خاندان آل آقا)» و شرح حال علمای خاندان آل آقا، که در سال ۱۳۸۰ ش در شهر قم به وسیله نشر فرهنگ آفتاب به چاپ رسیده است.

1 <http://www.negahmedia.ir>.

۲ علی دوانی، آقا محمدباقر بن محمداکمل اصفهانی معروف به وحید بهبهانی سرآمد محققین و دانشمندان شیعه در سده دوازدهم هجری، ص ۳۳۷.

3 <http://www.negahmedia.ir>.

— کتابی که مرحوم علی دوانی با عنوان آقا محمدباقر بن محمد اکمل اصفهانی معروف به وحید بهبهانی سرآمد محققین و دانشمندان شیعه در سده دوازدهم هجری نگاشته و درباره خاندان وحید بهبهانی است و در شهر تهران در سال ۱۳۶۲ ش به وسیله نشر امیرکبیر چاپ و عرضه شده است.^۱

مرحوم آقا اسدالله امام جمعه بزرگ در وقتی که به کربلا مشرف می شود مرحوم آقا شیخ زین العابدین مازندرانی و جمعی از علمای دیگر مقداری از تربت امام حسین علیه السلام را که شخصاً از محل مخصوص برداشته بودند به امام جمعه می دهند به طوری که می گویند بوی مشک و عطر از تربت مزبور ساطع بوده و امام جمعه و تمام علمای فامیل آل آقا مانند چشم خود از آن حفاظت می کردند و به آن تبرک می جستند.

موقع مرگ امام جمعه قدری از آن را در زیر زبان آن مرحوم می گذارند و مابقی را در پارچه ای پیچیده و در کتابخانه روی قرآنی قرار می دهند و مورد احترام و توجه خاص مرحوم آقا ابوعلی امام جمعه کوچک بوده است و چنانکه مطلعین فامیل می گویند امام جمعه نیز بی نهایت از آن توجه می کرد و در نگاهداری آن می کوشید. در شب واقعه آتش سوزی تمام کتاب های خطی و چاپی طعمه حریق شد به طوری که از حیث انتفاع افتاد، مگر قرآنی که تربت مزبور روی آن بوده حتی پارچه ای که تربت در آن قرار داشته هم کوچک ترین اثری از آن آتش سوزی و حشتناک برنمی دارد.^۲

آقا اسدالله فردی علاقه مند به کتاب بود. وی که از جمله احفاد وحید بهبهانی بوده در سال ۱۳۲۴ ق در کرمانشاه درگذشت.^۳

در حاشیه وصیت نامه، اسدالله، امام جمعه کرمانشاهان چنین نگاشته است: «بسم الله و الحمد لله نعم الامر كما سطر و انا الجانی» و سپس مهر کرده است. مهر بیضی شکل بوده و نقش آن عبارت است از: «عبده اسدالله بن عبدالله بن محمد جعفر».

۱ مصاحبه با استاد جلیل الماسی، ۱۳۹۶/۱۲/۱ ش (مصاحبه کننده: علی قنبریان).

۲ علی دوانی، آقا محمدباقر بن محمد اکمل اصفهانی معروف به وحید بهبهانی سرآمد محققین و دانشمندان شیعه در سده دوازدهم هجری، ص ۱۴۵.

۳ سید محمد حسین منظور الاجداد، گزیده اسناد، ص ۱۰۷.

ب) میرزا محمدباقر سلماسی. ایشان وکیل شیخ العراقین در طلاکاری گنبد سامرا بود.^۱ در حاشیه وصیت‌نامه چنین آمده است: «بسمه تعالی قد وقع جمیع ما زبر و سطر بمحضر العبد المذنب العاصی محمد باقر بن المرحوم میرزا زین العابدین السلماسی». مهر بیضی شکل بوده است و نقش آن، این است: «محمد باقر».^۲

ج) حاج میرزا علی نقی طباطبائی از اعظام مجتهدین کربلا^۳ در حاشیه وصیت‌نامه چنین آمده است: «بسم الله تعالی. قد صحّ و ثبت جمیع المراتب المسطورة فی المتن و الهامش لدى الجانی علی نقی الطّباطبائی». مهر مربع شکل بوده است و نقش آن، این است: «علی نقی الطّباطبائی».

علینقی حائری طباطبایی (وفات ۱۲۸۹ ق)، فقیه اصولی و عالم امامی. معروف به حاجی آقا. از نوادگان سیدعلی طباطبایی صاحب «ریاض» بود. در کربلا ولادت یافت و در همان شهر تحصیلات خود را به انجام رسانید و به ریاست عملی آنجا رسید. سیدعلینقی در کربلا درگذشت و در مقبره پدرش در بازار حضرت ابوالفضل علیه السلام دفن شد. از آثار وی: «الدرة فی العام و الخاص»، «الدرة الحائریة» در شرح «الشرائع»، کتاب «البیع»، کتابی مبسوط همراه «الخيارات»، «رسالة فی طهارة و الصلاة و الصوم و الحج» و «اصول الفقه».^۴ ت) علی اکبر القمی. در حاشیه وصیت‌نامه چنین آمده است: «نعم قد سمعت منه اعلى الله مقامه كما زبر و سطر و انا الاقل الاحقر علی اکبر القمی».^۵

ث) آقا سید ابراهیم. در حاشیه وصیت‌نامه چنین آمده است: «بسم الله تعالی. نعم قد وقع جمیع ما رقم فی المتن و الهامش بمحضری و انا الجانی ابراهیم بن المرحوم سید محمد السید نصرالله».

ج) شیخ زین العابدین مازندرانی. در حاشیه وصیت‌نامه چنین آمده است: «بسم الله وله الحمد. نعم قد صحّ و ثبت بل قد وضح و اتضح جمیع ما رقم و انّ الوصیین اطال الله

۱ همان، ص ۱۰۷.

۲ همان، ص ۱۱۰.

۳ محمدحسن خان اعتمادالسلطنه، چهل سال تاریخ ایران، ص ۲۳۴ به نقل از سیدمحمدحسین منظور الاجداد، گزیده اسناد، ص ۱۰۷.

۴ <http://rasekhoon.net>.

۵ سیدمحمدحسین منظور الاجداد، گزیده اسناد، ص ۱۱۰.

بقائهما وليان على اخيهما الصغیر وعلى الصغیر من الجارية وانا الاقل الجاني زين العابدين المازندرانی». مهر بیضی شکل بوده و نقش آن چنین بود: «عبدہ الزاجی زین العابدین». شیخ زین العابدین بن مسلم بارفروشی مازندرانی حائری (۱۲۲۴-۱۳۰۹ق)، از مراجع تقلید شیعه قرن سیزدهم و چهاردهم قمری است و سعید العلماء مازندرانی، صاحب جواهر و شیخ انصاری از مشهورترین اساتید او بودند. وی خوجه‌های اثناعشری را حمایت و هدایت می‌کرده است. زین العابدین حدوداً در سال ۱۲۲۴ق در مازندران و شهر بارفروش (بابل کنونی) به دنیا آمد. پدر او مسلم بارفروشی مازندرانی بود. مازندرانی در ذی قعدة سال ۱۳۰۹ق درگذشت و در باب قاضی الحاجات در صحن حرم امام حسین علیه السلام به خاک سپرده شد. سید محسن امین نقل کرده که زین العابدین در روز شنبه به بیماری دچار شد و فردای آن روز از دنیا رفت.^۱

۲. وصیت دو روز قبل از مرگ شیخ عبدالحسین یعنی بیستم ماه رمضان نگاشته شد. در متن وصیت‌نامه چنین آمده است:

به تاریخ عصر روز بیستم شهر رمضان المبارک درحالی که جمیع اقراریر شرعیّه از ایشان نافذ و ممضی بود سرکار شریعت مدار عالمیان افتخار، افادت و افاضت شعار حقایق و دقایق آثار عمدة العلماء و المحققین و قدوة الفقهاء و المدققین حجت الاسلام و المسلمین رئیس المجتهدین جناب مستطاب معلی الالقاب شامخ الالقاب و الاوصاف آقای آقا شیخ عبدالحسین مدظله العالی وصی شرعی خود فرمود جنابان... .

در انتهای وصیت چنین آمده:

و کان وقوع ذلک فی بیستم شهر رمضان المبارک من سنه هزار و دویست و هشتاد و شش من الهجرة النبویة المصطفویة سنه ۱۲۸۶.

نتیجه گیری

با بررسی آثار شیخ عبدالحسین به نتایج ذیل می‌رسیم:

الف) آثار برجای مانده، از نوع خطی، سنگی و سربی می‌باشند.

ب) صحت انتساب برخی از آثار قطعی است همچون، طبقات الرواة، ترجمه نجات العباد، وصیت‌نامه. و انتساب برخی نیز مشکوک است مانند، اصول الفقه و شرح شرایع الاسلام و

^۱ <http://fa.wikishia.net>.

قولت بلفظ ان قول من فاعله من المذهب ...
 واما قوله بغيره فان المذهب ...
 ان المذهب ...
 فاعله ...
 وبقول ...
 اما بلفظ ...
 الفاعل ...
 الاول ...
 المماثلة ...
 بغير ...
 والى ...
 الذي ...
 في ...
 في ...
 في ...
 في ...

صفحه اول رساله «شرح شرائع الاسلام» - كتابخانه آيت الله بروجردی

فصلنامه تخصصی کتابخانه‌ای و تسبیحی شیخانی
 سال بیست و سوم / شماره ۹۰ / زمستان ۱۳۹۱
 ۶۶

لازم است که با تحقیقات کتابخانه‌ای و میدانی بیشتر، صحت و یا عدم صحت آثار انتساب مشخص گردد.

ج) با تحقیقاتی که به وسیله برخی پژوهشگران صورت گرفته است، مشخص شده که برخلاف نظر مشهور فهرست‌نویسان، برخی از آثار همچون کتاب مصباح النجاة فی اسرار الصلاة از شیخ عبدالحسین شیخ‌العراقین نیست.

د) برخی از آثار تصحیح نگردیده است مانند: اصول الفقه و شرح شرایع الاسلام. جا دارد که این آثار تصحیح و احیاء گردند.

ه) از برخی از آثار در کتابخانه‌ها، نسخه و متن دستنویس وجود ندارد. از آنجا که علمای بزرگی همچون شیخ آقا بزرگ تهرانی آن‌ها را مشاهده کرده و حتی کیفیت خطوط آن رساله‌ها را گزارش داده‌اند. و با توجه به اینکه از زمان وفات شیخ عبدالحسین کمتر از دو قرن می‌گذرد و در طول این مدت نیز حوادثی چون به آتش کشیده شدن کتابخانه‌ها و... گزارش نشده است، احتمال معدوم شدنشان بسیار اندک است و جای امیدواری برای یافتن شان موجود.

۱. آقا بزرگ تهرانی، محمد محسن، ۱۳۵۰، طبقات اعلام الشيعة، قم، نشر مؤسسه اسماعیلیان.
۲. _____، ۱۴۰۸ق، الذریعة إلى تصانیف الشيعة، تهران، نشر اسماعیلیان قم و کتابخانه اسلامیة تهران.
۳. استادی، رضا، شیخ العراقرین و کتاب اسرار الصلاة، آیینہ پژوهش، مرداد و شهریور ۱۳۹۰، ش ۱۲۹، ص ۴۱-۴۹.
۴. اعتماد السلطنه مراغی، محمد حسن خان، ۱۳۵۷ش، صدر التواریخ، مصحح: محمد مشیری، تهران، نشر روزبهان، چ دوم.
۵. امین عاملی، سید محسن، اعیان الشيعة، بیروت، نشر دار التعارف للمطبوعات.
۶. انصاری، مرتضی، ۱۳۶۱ش، زندگانی و شخصیت شیخ انصاری، نشر حسینعلی نوبان، چ دوم.
۷. بامداد، مهدی، ۱۳۴۷ش، تاریخ رجال ایران (قرون ۱۴، ۱۳، ۱۲)، تهران، کتابفروشی زوّار.
۸. حسینی، سید احمد، فهرست نسخه های خطی کتابخانه عمومی حضرت آیت الله نجفی مرعشی، زیر نظر: سید محمود مرعشی، قم، ناشر: کتابخانه عمومی حضرت آیت الله مرعشی نجفی، چ اول.
۹. درایتی، مصطفی، ۱۳۹۱ش، فهرستگان نسخه های خطی ایران (فنخا)، تهران، نشر سازمان اسناد و کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران، چ اول.
۱۰. دلاور تهرانی، مسعود، ۱۳۸۱ش، فیضی از ورای سکوت (رهنمودها و ارشادات شیخ الفقهاء و العرفاء حضرت آیت الله بهجت)، بی جا، نشر: چاپ و انتشارات نور و رنگ، چ اول.
۱۱. دوانی، علی، ۱۳۸۱ش، مفاخر اسلام، تهران، نشر مرکز اسناد انقلاب اسلامی، چ سوم.
۱۲. _____، ۱۳۶۲ش، آقا محمد باقر بن محمد اکمل اصفهانی معروف به وحید

بهیانی سرآمد محققین و دانشمندان شیعه در سده دوازدهم هجری، تهران، مؤسسه انتشارات امیرکبیر، چ دوم.

۱۳. رضایی، حامد، ۱۳۹۵ ش، شیخ العرافین، قم، نشر بهار دل‌ها، چ اول.

۱۴. سبحانی، جعفر، ۱۴۱۸ق، موسوعة طبقات الفقهاء، قم، ناشر: مؤسسه امام صادق.

۱۵. صابری همدانی، احمد، ۱۳۷۵ ش، تاریخ مفصل همدان، تهران، نشر عین القضاة همدانی، چ اول.

۱۶. صدر، حسن، ۱۴۰۶ق، تکملة امل الآمل، بیروت، نشر دارالمورخ العربی.

۱۷. صفری، علی‌اکبر، مصباح النجاة فی اسرار الصلاة اثر کیست؟، مجله میراث شهاب، سال بیستم، شماره ۷۵، بهار ۱۳۹۳، صفحه ۷۹-۸۸.

۱۸. فانی، کامران و حاج سید جوادی، احمد صدر و خرمشاهی، بهاء الدین، ۱۳۷۵ ش، دایرة المعارف تشیع، تهران، نشر شهید سعید محبی، چ اول.

۱۹. قمی، عباس، ۱۳۸۵ ش، الفوائد الرضویة فی احوال علماء المذهب الجعفریة، قم، نشر بوستان کتاب، چ اول.

۲۰. _____، ۱۳۶۸ ش، الکنی و الالقاب، نشر مکتبة الصدر، تهران، چ پنجم.

۲۱. قنبریان، علی، ۱۳۹۳ ش، «پاسخ تهرانی به داماد» (مکاتبه ای فقهی بین سید صالح داماد عرب تهرانی و شیخ العرافین)، تهران، نشر صبا، چ اول.

۲۲. محلاتی، ذبیح‌الله، ۱۳۸۴ ق، مآثر الکبراء تاریخ سامراء، المکتبة الحیدریه، قم، چ اول.

۲۳. حسین متقی - فتح الله ذوقی، ۱۳۸۹ ش، فهرست کتاب های چاپ سنگی کتابخانه محدث ارموی، تهران، کتابخانه مجلس - کتابخانه تاریخ، چ اول.

۲۴. مکی، حسین، ۱۳۶۴ ش، زندگانی میرزا تقی خان امیرکبیر، بازار بین‌الحرمین، انتشارات ایران، چاپخانه محمدعلی علمی، چ: هفتم.

۲۴. منزوی، احمد، ۱۳۸۲ ش، فهرستواره کتابهای فارسی، ناشر: مرکز دائرةالمعارف بزرگ اسلامی، تهران، چ: دوم.

۲۵. منظور الاجداد، سید محمد حسین، گزیده اسناد، مجله گنجینه اسناد، تابستان و

- پاییز ۱۳۷۲ ش، شماره ۱۰ و ۱۱، ص ۱۰۷-۱۲۲.
۲۶. نوری، حسین بن محمد تقی، ۱۴۰۸ ق، مستدرک الوسائل و مستنبط المسائل، مصحح: مؤسسه آل البیت، قم، نشر مؤسسه آل البیت، چ: اول.
۲۷. واعظ طهرانی کجوری، محمدباقر، ۱۳۸۲ ش، روح و ریحان، قم، نشر سازمان چاپ و نشر دارالحدیث، چ: اول.
۲۸. <http://www.ijtihad.ir>
۲۹. <http://rasekhoon.net>
۳۰. <http://www.negahmedia.ir>
۳۱. <http://fa.wikishia.net>
۳۲. سایت کتابخانه مجلس شورای اسلامی.
۳۳. سایت کتابخانه ملی ایران.
۳۴. سایت کتابخانه آیت الله بروجردی.